

KAZAN TATAR EDEBİYATINDA AYAZ İSHAKİ VE GAZETECİLİĞİ

ALSU KAMALIEVA*
MUHAMMET KARATAŞ**

Öz: Köklü bir geçmişe sahip olan Kazan Tatar edebiyatının gelişiminde her toplum ve edebiyatta olduğu gibi sosyal, siyasal, ekonomik ve coğrafi şartlar belirleyici olmuştur. Rusya'da 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında cereyan eden hadiseler halkı hareketlendirmiş, bu halk hareketleri Kazan Tatarlarını da etkilemiştir. Bu dönemden sonra ivme kazanan Kazan Tatar edebiyatında, halkın gelişim göstermesi ile edebî türlerin de geliştiği görülmüştür. İdealist aydınların büyük rol oynadığı bu gelişim döneminde önde gelen aydınlardan biri de Ayaz İshakî'dir. Birçok edebî türde eserler veren İshakî'nin, sanat anlayışında daima ön planda tuttuğu hedefi, halkın eğitim oranını arttırmak ve milliyetçi düşüncelerini yayıp Tatarların öz kimliklerine geri dönmelerini sağlamaktır. İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* gazetesinin halkın üzerindeki etkisini gören A. İshakî, halkla iletişim kurmanın, onları yönlendirmenin en etkili yolunun gazeteler olduğunu fark etmiştir. O, bu hedefi doğrultusunda hem bir gazete yazarı hem de yöneticisi olarak dönemin zorlu şartları altında Türk illeri ile ilgili haberleri izleme, toplama ve halkı bilinçlendirme işlerini muntazam bir şekilde yürütmüştür. A. İshakî'nin kendi döneminin siyasî meselelerine gösterdiği hassasiyeti, mücadeleye dayalı milliyetçi ve gelişime meyilli şahsiyeti, toplumsal olaylara gösterdiği reaksiyonu en güzel yansıttığı alan gazeteci kimliği olmuştur. O, halkın umumi efkârını çıkardığı gazetelerle canlı tutmayı başarmıştır. A.İshakî çıkardığı gazeteler ve bu gazetelerde kaleme aldığı yazılarla etnik azınlık olarak yaşayan bir milletin içinde de Türkiye'deki muhacir kitle arasında da bir toplumun nasıl sürekli uyanık tutulacağı konusunda bir örnek teşkil etmiştir. Hayatının altmış yılında milletini uyandırmak ve onlara yol göstermek için mücadele eden A. İshakî, Çarlık hükümeti tarafından takip ettirilip hapislere atılmış, sürgünlere gönderilmiş, kendi memleketinde adının anılması bile yasaklanmış olmasına rağmen yılmamış, korkmamış ve durmamıştır. Toplum adına verdiği mücadeleyi anlamak, siyasî ve içtimai faaliyetleri hakkında fikir sahibi olmak için onun gazetecilik çalışmalarının bilinmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada onun gazeteye verdiği önem ortaya konmuş; gazetecilikte geçirdiği yıllar ve gazeteler aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler kronolojik olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazan Tatar Edebiyatı, Ayaz İshakî, 19. Yüzyıl, Gazetecilik, Tatar Halkı, Rusya.

* Prof.Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. akamalieva@bartin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7390-0654>.

** Bartın Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. muhammett.karatasss@gmail.com

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 01.05.2023, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 18.05.2023)

Doi:10.47089/ıuad.1290425

AYAZ İSHAKÎ AND HIS JOURNALISM IN TATAR LITERATURE

Abstract: As for every society and literature, social, political, economic and geographical circumstances have been decisive in the development of Kazan Tatar literature with a long-standing background. Incidents taking place in Russia particularly in the second half of the 19th century mobilized the people, and such civil commotions also affected Kazan Tatars. After this period, Kazan Tatar literature began to grow faster, and it was seen that literary genres also developed with the development of the people. Ayaz İshakî was one of the leading intellectuals in this period of development, in which idealist intellectuals played a major role. İshakî, who created works in various literary genres, always prioritized his goal in his sense of art, which was to increase the education level of the people and to spread his nationalist ideas in order to ensure that the Tatars return to their original identity. Seeing the impact of Tercüman newspaper, published by İsmail Gaspıralı, on the people, A. İshakî realized that the most effective way of communicating and directing the people was the newspapers. In this regard, he regularly carried out the works of monitoring, collecting, and raising public awareness of news about Turkish provinces, as a journalist and as a manager, under the difficult conditions of the period. A. İshakî's sensitivity to the political issues of his time, his nationalist and progressive personality built on struggle, and his reaction to social events were best reflected in his identity as a journalist. He managed to keep public opinion alive through the newspapers he published. With the newspapers he publishes and the articles he wrote in these newspapers, A. İshakî set an example on how to keep a society awake all the time, both in a nation living as an ethnic minority and among the immigrant mass in Turkey. A. İshakî, who struggled to awaken his people and guide them during the sixty years of his life, was followed by the Tsarist government, thrown into prison, and sent to exile, and even though his name was forbidden to be mentioned in his own country, he did not surrender or quit and he held no fear. It is important to know his journalistic works in order to understand his struggle on behalf of the society, and to gain insight about his political and social activities. Therefore, the importance he attached to the newspaper was revealed and the years he spent in journalism as well as the activities he carried out through newspapers were discussed chronologically in this study.

Keywords: *Kazan Tatar Literature, Ayaz İshakî, 19th Century, Journalism, Tatar People and Russia.*

Kazan Tatar edebiyatının zengin bir tarihi geçmişi vardır. Kazan Tatar edebiyatının şekil aldığı dönemlerde vuku bulan sosyal, siyasal ve ekonomik olaylar silsilesi onun kültürel zenginliği açısından oldukça önemlidir. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Kazan Tatarlarında da ortak eserler kabul görmüş ve benzer kültür mirasında toplanmıştır. Hiç kuşkusuz Kazan Tatarlarının Rusların etkisi altında geçirdikleri dönemlerde Rusya'da yaşanan gelişmeler, edebiyatlarında da çalkalanmalara sebep olmuştur. Bu dönemlerde Kazan Tatar edebiyatı şahlanmaları yaşadığı gibi çöküş dönemlerini de yaşamıştır. Kimliklerine karşı baskıların arttığı dönemlerde edebiyatlarında duraklama ve gerileme dönemleri yaşanmış; halk sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan oldukça zorlanmıştır.

Kazan Tatar edebiyatında XVIII. yüzyılın ikinci yarısı yeni dönem olarak kabul görür. Bu dönemde yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler neticesinde Kazan Tatarlarında bir aydınlanma söz konusudur. Tutukluluk halinden sıçrayışa geçen yenileşme hareketleri ile eğitim, edebiyat ve ekonomik anlamda da iyileşme süreci XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanır. Bu tarihe kadar dini anlayışın ve ulemaların ön planda tutulduğu zihniyetten, artık batıyı takip eden, gelişmeleri kendi hayatlarına da uyarlayan zihniyete geçilmesi de bu dönemden sonra gerçekleşir (Zaripova Çetin, 2006: 142) Yine bu dönemde milli bilincin uyanması ile bağımsızlık ateşi de Kazan Tatarları arasında gitgide yayılır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Çarlık iktidarı, çatısı altında bulunan Kazan Tatar toplumuna karşı baskıcı ve yasağcı politikasında gevşemeye gider. Misyonerlik faaliyetlerinden dolayı himayesinde bulunan toplumların kimliklerini yok sayan ve bağımsızlıklarına imkân tanımayan yönetim anlayışının işlevini kaybetmesi ve direncinin kırılması, Çarlık Rusya'yı bu kararı almaya mecbur bırakır. Bu gelişmenin ardından sosyal, siyasal, ekonomik alanlarıyla birlikte eğitim alanında da millî benliklerine dönüş hareketi başlatan Kazan Tatarları milliyetçi temaları işlemeye başlar.

XIX. yüzyılda ceditçilik hareketinin yayılması ile yenileşme hareketleri hız kazanır. Eğitim alanında yapılan yeniliklere yeni kurulan okulların da dâhil olması ceditçilik hareketini güçlendirmiştir. Eğitim alanındaki bu hareketlilik şüphesiz edebiyat alanında da etkisini hissettirmiştir. Edebiyatın gelişimi, eserlerin sayısının artması ve türlerin çoğalması da bu dönemde mümkün olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında edebiyata dâhil olan bu ceditçilik anlayışı Fatih Kerimi, Rıza Fahretdinov, Zakir Hadi, Zahir Bigiyev, Fatih Halidi, Aliasker Kamal, Abdurrahman İlyasi, Ayaz İshakî gibi aydınların da bu anlayış doğrultusunda eserler vermesiyle daha güçlü bir şekilde Kazan Tatar edebiyatına tesir etmiştir.

XX. yüzyılda Rus topraklarında sosyalist düşünce sistemiyle birlikte sosyalist hareketler baş göstermiştir. Bu tarihten itibaren hem Ruslar hem de Rus topraklarında yaşayan diğer toplumlar sosyalizm, kapitalizm, özgürlük gibi terimlerle tanışmıştır. 1905 ve 1907 yıllarında yaşanan devrime Kazan Tatarları da katılmıştır. Hiç şüphesiz Kazan Tatarlarının bu devrime katılması, bağımsızlık arayışları ve millî benliklerine dönüşlerinin tezahürüdür (Kamaliev, 2009: 26).

1905 yılında Rusya, Japonya tarafından yenilgiye uğratılır. Bu yenilgi Çarlık yönetiminin saygınlığını kaybetmesine neden olur. Kaybettiği itibarı tekrar kazanabilmek için yönetim Meşrutiyet ilan eder (Çelik, 2022: 7). 1905-1907 yıllarındaki devrim hareketinden sonra Rusya'da yönetim değişmiştir. Eski anlayışın değişmesi ve hem iç hem de dış politikalarda yeniliklerin yapılması bu dönemde görülmüştür. Yönetim anlayışındaki bu değişim Rusya sınırlarında yer alan her topluluğu etkilediği gibi Kazan Tatarlarını da etkilemiştir. Hâlihazırda yenileşme sürecinde olan Kazan Tatarları, bu devrimden sonra faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Bu dönemde ilk defa Tatarlar arasında dergi ve gazetecilik gelişmeye başlamıştır. İlk Tatarca gazete 1905 yılında Rusya'nın

Petersburg şehrinde “Nur” adında çıkartılmıştır¹. Aynı yıl içerisinde “Kazan Haberleri” ve “Fikir” adında iki gazete daha çıkmıştır. 1906 yılında ise Kazan’da peş peşe, “Ural” “Azat”, “Azat Halk” “Yıldız” adında gazeteler yayımlanmaya başlamıştır (Kamalieva, 2009a: 22).

XX. yüzyılda Tatarların çıkardığı gazeteler, halkın bilinçlenmesi, eğitim seviyesinin artırılması ve her konu hakkında halkın bilgilendirilmesi amacıyla yayımlanmıştır. Aydınların düşüncelerinin, yenilikçi hareketlerle amaçlanan gelişimin Tatar toplumunun bütün bireylerine bu gazete yayınları ile ulaştırılmasının önemi ortaya çıkmıştır.

Tatarların en önemli aydınlarından biri de tartışmasız Ayaz İshakî’dir. A. İshakî, misyonu gereği sanatı sanat için yapan bir anlayışı hiçbir zaman kabul etmemiştir. Kaleme aldığı eserlerdeki temaları daima halkın sorunları, sorunların çözümü, halkın eğitimi ve gelişimi, bilgileneceği ve milliyetçi düşüncelerin harekete geçirilmesi olmuştur. Kazan Tatar edebiyatının başarılı yazarlarından olan A. İshakî, günlük gazetecilikte de önemli bir rol üstlenmektedir. Siyasî meselelerin takibi, bu meselelerin halkına yansması, idealist düşünce yapısının topluma yansıtılması için gazete, A. İshakî’nin ehemmiyet verdiği bir türdür.

Ayaz İshakî, 23 Şubat 1878 tarihinde Tataristan’ın Yevşirme köyünde dünya gelir. Nesiller boyu imamlık yapan ve İslami geleneklere sahip bir ailenin çocuğudur. Hayatının bir döneminde imamlık yapmış olan A. İshakî², bu görevinde fazla kalmamış; fikirleri ve idealleri doğrultusunda *Terakki ve Hürriyet* gazetelerinde faaliyetlere başlamıştır. 1905 yılında yaşanan devrim hareketlerine de katılan A. İshakî, *Tangçılar Teşkilatı*’nın kurucularından olmuştur. Tatar toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasi hakları A. İshakî için mücadele sahası olmuştur. 28 Ağustos 1905 tarihinde düzenlenen I. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı’na katılmıştır. Bu kurultaya Tatar Radikal Milliyetçi Grubu yöneticisi olarak katılan A. İshakî hem ihtilal hareketlerine katılımı hem de bu kurultaydaki etkin profili sebebiyle³ uzun yıllar hapis ve sürgünlere mahkûm edilmiştir.

Ayaz İshakî öğrencilik yıllarında Rusya’da Türkçe yayımlanan “Tercüman” gazetesini yakından takip eder. Kayum Nasıyri’nin vefatı ile ilgili yazdığı ilk makalesi bu gazetede basılır (Garifullin, 2018: 155). Ayaz İshakî’nin “Tercüman”da basılan başka bir makalesi ise gazetenin 20 yıllık jübilesiyle ilgili olur. İshakî, bu makalesinde “*İsmail mirza bizim ölmüş milletimize hayat verdi, kararmış yüzümüze maarif ışığı gönderdi*” diye yazar (Yarullina, 2000, 28-29).

¹ Çarlık Rusya’nın izin vermemesinden dolayı gazetenin çıkması gecikmiştir.

² 1902 yılında üniversite okumak için hazırlık yaptığı dönemde aile geleneklerinden dolayı babasının ısrarı üzerine köyünde bir süreli imamlık yapmıştır.

³ A. İshakî üstlendiği kimliği ve Tatarlar arasındaki etkisinin Ruslar tarafından bir tehdit olarak algılanmasından dolayı tüm bunları yaşamak zorunda kalmıştır.

8 Şubat 1904-5 Eylül 1905 tarihleri arasında meydana gelen Rusya-Japonya Savaşı⁴, Japonya'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ruslar bu yenilginin ardından devrimin de etkisiyle sınırları içerisinde bulunan topluluklara baskıyı azaltma sürecini faaliyete geçirmiştir. Bu iyileşme süreciyle birlikte millî basına yayın izni de verilmiştir. Yaşanan gelişmelerin üzerine A. İshakî, ilk olarak *Tan* (18 Mayıs 1906), ardından da *Tan Yıldızı* adında gazeteler çıkarmıştır. Yine bu dönemde Rus topraklarında sosyalist düşüncenin yaygınlaşması sebebiyle halk arasında sosyalizm destekçileri ve düşmanları olarak fikir ayrılığı da görülmektedir. İşte bu ortamda ilk zamanlarda A. İshakî de sosyalizm düşüncesini savunmuştur. Durum bu haldeyken yayımladığı gazetelerde o, dönemin önde gelen milliyetçi aydınlarını da (Y. Akçura, F. Kerimi, A. İbrahim, İ. Gaspıralı vs.) eleştirmekten geri durmamıştır.

Halkın Çarlık rejiminden kurtuluş yolunun devrimlerde gören genç yazar İshakî, milliyetçi Müslümanların ittifak kurma çabalarını alaycı bir üslupla “İzzetulla Bıkmulla Dönür”⁵ adlı mektuplar şeklinde yazdığı makalelerinde tenkit eder.

“Mücdemi isterim, mücdemi isterim! İnanmıyor musun? Oruçlu ağızımla yalan söyleyecek halim yok; inanmıyormuşsun gibi numara yapıyorsun, sen de yoksa “Tan”daki “Tatarlar Terakki Ediyor” adlı makaleyi mi okudun? Onlara güven olmaz, dönürüm. İçin rahat olsun! “Müslüman İttifakı”nı haklı bul! Akçuraların, biçuralar⁶ın olduğunu bil. Onlara güven, onlara karşı gelme! “Müslüman İttifakı”na para ver! Başka hizipleri sadece parti olarak tanı. O zaman sen de Müslüman’a güvenmeme (duygusu) kalmaz! Senin gönlün ayna gibi pak olur! Vıbor⁷ gününde senin yüzün ayın on dördü gibi olur! Sen kıldan ince, kılıçtan keskin olan seçim köprüsünden rüzgâr gibi geçersin! Duma’ya gidince, Petersburg’da binlerce huriye sarılırsın! Heveslendin mi? Öyle olur işte, dinle de bizim terakki ettiğimizize sevin!” (İshakî, 1906a).

1905 Devriminden sonra Tatar aydınları Çarın sansürlerine aldırmadan Rusya’nın çeşitli şehirlerinde Tatarca gazete-dergiler neşretmeye başlar. Kazan’da “Azat”, “Yıldız”, “Tan Yıldızı”, “Kazan Muhbiri”, “El-İslah”, Orenburg’da “Vakit”, “Çekiç”, “Karçıga”, Uralsk’ta “Fikir”, “El-Asrelcedit” vb. parasızlık, yönetim baskısı gibi faktörler yüzünden onların birçoğu kısa ömürlü olur. “Vakit”, “Şura”, “Yıldız”, “Añ”, “Tormış” (Hayat), “Yeşin” (Şimşek) “Koyaş” (Güneş), “Yalt – Yult” gibi gazete-dergiler ise yayın hayatlarına devam eder.

⁴ Rusların Uzak Doğu’daki yayılmacı politikaları sonucunda Kore ve Mançurya’daki hâkimiyet anlaşmazlığından mağlubiyet yaşanmaktadır.

⁵ “Гыйззәтле Бикмулла Кода!” adlı mektup tarzındaki makale 1906 yılında basılmaktadır. Makale 24 Kasım 2022 tarihinde Tatar Milli Hareketi “Azatlık” Tatar Gençleri Birliğinin sayfasına yüklenmiştir. Bu sayfaya erişim 27.04.2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. https://isxaki.com/2022/11/24/bikmulla_koda

⁶ Akçura’ya uygun sözcük kullanılmış. Akçura: Yusuf Akçura. Biçura: Ev ruhu

⁷ Seçim. Rusça sözcük kullanılmış.

Tatarların ilk edebî- sosyal dergisi “El-Asrülcedit” 1906 yılında meşhur gazeteci ve yazar Kâmil Mutıgıy-Tuhvatullin tarafından yayımlanmaya başlar. Ayaz İshakî bu dergide Nikolay Gogol’ün “Eski Derebeyler” adlı hikâyesini çevirip bastırır. Bu eserle ilgili “Muharrir Tarafından Bir – İki Sözcük” isimli makale de hazırlar.⁸ İshakî “El-Asrülcedit” dergisinin başka bir sayısında da Lev Tolstoy’un “Karma” isimli eserini çevirip bastırır. İshakî bu eserin Tatar halkını olumlu yönden etkilemesini temenni eder.

Ayaz İshakî El-Asrülcedit yayın hayatına başlamadan önce Kazan’da neşredilen “Kazan Muhbiri” gazetesinde de siyasi içerikli makalelerini bastırır, daha sonra gazetenin yayın politikasını beğenmeyip gazeteden ayrılır.

Ayaz İshakî de birçok Tatar aydını gibi ilk Rus devrimini sevinerek ve Tatar halkı için hayırlı olacağına inanarak büyük umutlarla karşılar (Yarullina, 2021: 237). Sadece iki sayısı basıldıktan sonra yönetimin baskısından dolayı kapatılan “Hürriyet” gazetesinde o, Tatar halkının devrimlere hazırlanması gerektiğini vurgular. “Hürriyet” gazetesindeki makalelerde İshakî ve arkadaşları tarafından Çarlık hükümetini eleştirilir.

“Hürriyet” gazetesinin yayın hayatı kısa sürse de Ayaz İshakî hayalindeki gazeteyi çıkarmaya başlar. Yönetim tarafından siyasi yönden sıkıntılı bulunan yazar, elbette faaliyetlerini kendi adına yürütemez, o “Tan Yıldızı” gazetesini Putilyakov adına çıkarır. Bu gazete kısa zamanda en çok okunan gazetelerden bir tanesi olur, haliyle Çarlık yönetimi tarafından da iyice izlenmeye başlar. Dokuz sayı çıktıktan sonra gazete Çarlık hükümeti tarafından ele geçirilir ve S. Remiyev Putilyakov’dan alarak başmuharrirlik görevini üstlenir. Gazete resmî olarak S. Remiyev tarafından yönetilse de asıl başmuharrir ve gazeteyi çıkaran Ayaz İshakî’dir.

“Tan Yıldızı” gazetesinin en etkili kalem erbapları F. Tuktarov, Ayaz İshakî, S. Remiyev, Ş. Mühemmedyarov, H. Ebüzerovlar olur. Gazetede çok sayıda başka bölgelerden de haberciler, gazeteciler çalışır. Yazarların birçoğu takma ad kullanır.

Edebiyatçı, eleştirmen Möhemmet Gaynullin “XX. Yüzyıl Tatar Edebiyatı ve Gazetecilik” adlı Rusça yazılan kitabında bu gazetede yazılan makalelerin işçilerin ve köylülerin menfaatlerini düşünerek yazıldığını iddia eder (Gaynullin, 1983: 32-33, 92).

Ayaz İshakî’nin bu gazetede yirmiden fazla makalesi var. Genel olarak ülkedeki politik olaylardan, değişimlerden bahseder. Duma’da birçoğu zengin

⁸ Мөхәррир Тарафыннан Бер-Ике Сүз. Makale 1906 yılında basılmaktadır. Makale 24 Kasım 2022 tarihinde Tatar Milli Hareketi “Azatlık” Tatar Gençleri Birliğinin sayfasına yüklenmiştir. Erişim: 28.04.2023, saat 18.00. https://isxaki.com/2022/11/24/moharrirden_ber_ike_suz/

olan ve halkın menfaatlerini düşünmeyen Tatar milletvekillerinin pasifliğini eleştirir (Yarullina, 2000: 39).

Ayaz İshakî 15 Ağustos 1905 yılında Nijnii Novgorod'ta aralarında Gaspıralı, Akçura, Bigiyevlerin de olduğu "Müslüman İttifakı"nın Kurultayına katılır. O dönem halkın baskılardan kurtuluşunun sosyal eşitlik olarak gören İshakî'ye ve arkadaşlarına tüm Rusya Müslümanlarını bir araya getirecek olan ittifak devleti kurma fikri pek doğru gelmiyor. 1906 yılında "Müslüman İttifakı"nın III. Kurultayına da katılan İshakî, Çingiz (Cengiz) takma adıyla "Müslüman İttifakı" isimli eleştiri makalesini yazar ve böyle der:

"Bu 'Rusya Müslümanlarının İttifakı' partisi gazetelerde yazılsa da reçelle çay içerken konuşulsa da bu partinin "Petersburg'da hazırladığı programına hiçbir türlü katkısı olmadığı gibi bu parti üyeleri tarafından bir yıl içerisinde bir kuruluş bile iş yapılmamıştı. 'Müslüman İttifakı' birliğini sağlayacak inek durumuna getiren milliyetçiler ne kadar bağırsalar da hiçbir iş yaptıkları yok. Bu parti, merkezi komite, şehir komiteleri gibi şeyleriyle Rusya Tatarlarının hiçbir sınıfına hizmet etmiyorlar. Hiçbiri kendi fikirleri, düşüncelerini yaygınlaştırıp ve mesleklerini tanıtır o partinin taraftarlarını artırmaya çalışmadıkları için; bu parti, fitresiz Müslüman'ın orucu gibi gökte de değil, yerde de değil, çoğu zaman iki arada asılı kaldı. Bu sebepten de bu partinin Tatarların hayatına hiçbir etkisi de görünmüyor ve halkımızın durumunu iyileştirmek için çalışmaları da bilinmiyordu." (İshakî, 1906b)

1931 yılında "Yeni Milli Yol" dergisinde "Gazetecilikte 25 Yıl" adlı makalesinde Ayaz İshakî'nin geçmiş hayatı böyle hatırlanır:

"25 yıl önce, 18 Mayıs 1906'da ile gazetemiz 'Tan'ın ilk sayısı basıldı. 1905 yılında artan hareket nedeniyle Rusya'da sınırlı da olsa basın özgürlüğü varılmış ve Kazan'da 'Kazan Muhbiri', 'Yıldız' ve 'Beyanelhak' gazeteleri çıkmaya başlamıştı. İnsanlar da gazete okunmaya almışmaya başlamışlardı. (İshakî, 1906b)."

Ayaz İshakî kendilerinin çıkardığı "Tan" gazetesinin Tatar basını tarafından çok ilgi ile okunduğundan ve gazetenin yankı uyandırdığından bahseder. Gazeteyi çıkaran gençler de sosyalist olarak bilinen gençler olur. Onlar Rusya'nın siyasi durumu değişmeden İdil Boyu halklarının hayatlarının iyileşmeyeceğini düşünürler. Bunun için de insanların mutlaka kendi fikirleri olacak ve sadece tartışarak haklarını alabileceklerine inanırlar.

"Mekerce'de toplanan İkinci Müslüman Kurultayı"nda (ben kaçıp dolaşsam da Mekerce'ye gittim) biz de orada "Tan"ı satmaya ve aboneler toplamaya başladık. İkinci Kurultay'a katılıp oradaki bilinen sollar kanadının başında idik. Kurultayda gündeme gelen meseleler hakkında "Tan"da "Müslüman İttifakı" denilen Müslüman Harbiyelile fırkasına karşı fikir tartışması başlattık. Biz de aslında o zaman böyle partinin oluşmasını doğru buluyorduk. Biz sadece bilimsel-kültürel ve halkın tümünü kucaklayacak bir şekilde bırakıp siyasi, sosyal bölümlere ayıran programı kabul etmeme taraftarı idik ve bunun için de çoğunlukla tartıştık, bağırıştık.

Çoğunluk tarafından Harbiyelilerin programı kabul edildi. Biz de düşüncelerimizi değiştirmeden “Tan”da tartışmalarımızı devam ettirdik.” (İshakî, 2013:216-238)

Ayaz İshakî, “Tavış,” İ” gazetelerinin, “Söz” gazetelerindeki faaliyetleri ve gazetelerin akıbetleri hakkında makalesinde ayrıntılı bir şekilde anlatır. Yazar aynı zamanda “Milli Yol” dergisini çıkarırken yaşadığı maddi sorunlarla karşılaştığını yazar. Yardımlarla nihayet 1928 yılında çıkarmaya başladığından ve bu haberi tüm Türk Dünyasının, Tatarlar başta olmak üzere, sevinçle karşıladığından bahseder. Avrupa, Asya, Amerika’nın çeşitli şehirlerinde yaşayan millettaşların sözcüsü niteliğinde olduğunu, siyasi taleplerinin tercümanı olduğunu yazar.

1907 yılından itibaren Rusya’da baskıcı yönetim anlayışı tekrardan baş göstermeye başlar. Bu tarih, Rus Devriminin sona erdiği tarih olarak da kabul edilmektedir. Önceki dönemde yönetimin yumuşama ve halkı rahatlatma yönündeki adımların aksine artık verilen haklar ve izinler geri alınmış, baskıcı anlayışla beraber hapis ve sürgünler de sıklaşmıştır. Bu meseleleri takiben *Tan Yıldızı* gazetesi kapatılmış ve A. İshakî hapse atılarak Arhangelsk vilayetine sürgün edilmiştir. Sürgün sırasında sahte kimlik ile birkaç defa İstanbul’a gelip, faaliyetlerine gizlice devam eder.

Istrap dolu sürgün ve hapis yıllarının ardından 1913-1918 yılları arasında Petersburg ve Moskova’da ilk defa kendi yönetiminde Yusuf Akçura, Musa Bigiyev, Sagit Remiyev, Mecit Gafuri, Zeki Velidi, Ş. Muhammedyarov, Fuat Tuktarov, N. Asrıy gibi yazarların katılımı ile vatanın ve halkın çıkarlarını gözeten “Türk – Tatar gazetesi” “İ”i çıkarır. “İ” (Memleket), 27 Mart 1915’te siyasi açıdan sakıncalı bulunarak yönetim tarafından kapatılır. Daha sonra Moskova’da “Bizniñ İ” (Bizim Memleket) adlı gazeteyi çıkarırlar (1916-1917). Ayaz İshakî, bu gazetede de vatan ve millet sevgisi ile yenilikçi fikirlerini dile getirmeye devam eder.

I. Dünya Savaşının devam ettiği bu yıllarda halk Çarlık Hükûmeti tarafından yürütülen siyasete karşıdır. Giderek artan kargaşalar sonunda 27 Şubat 1917’te Çarlık Hükûmeti devrilir. Ayaz İshakî, Şubat Devrimini sevinçle karşılar. “İ” gazetesini tekrar (1917-1918) çıkarmaya başlar. Bu dönemden sonra sosyalist düşüncesinden uzaklaşarak artık milliyetçi bir düşünceye bürünen A. İshakî, yayınladığı gazetelerini de milliyetçi düşünce sisteminde milli bir araç ve kaynak olarak kullanmıştır.

Ayaz İshakî, hayatı boyunca Kazan Tatar edebiyatına sayısız eser bırakmıştır. Edebi kişiliği ile üstlenmiş olduğu misyonla da milli konuları kendisine vazife edinmiştir. Örneklerini verdiği türlerde daima yenilikçiliği, eğitimi, bilginin artmasını, gelişmeyi ve milli benliği diriltmeyi hedeflemiştir. Eserlerinde kahramanları misalinde Tatar milletinin kazandıklarını ve kaybettiklerini, çaresizliklerini ve umutlarını anlatarak ömrünü Tatar halkını aydınlatmaya adanmıştır (Zaripova Çetin, 2018: 602). Eğitim, sosyal, ekonomik ve siyasal meselelere olan

bağlılığı neticesinde kendisini hadiselerden geri tutamamış, gazete türünü de bu vesile ile etkin olarak kullanmaya çalışmıştır. O dönemlerde ele alınan gazetelerin Kazan Tatar edebiyatında tiyatro ve piyes türlerinin de gelişmesinde önemli rol oynadığı görülür. Edebiyatın her türüyle içli dışlı olan A. İshakî'nin bu bağlantıyı fark edip kullanmaması da düşünülemezdi. Gazetenin siyasi düşüncelerin aktarılması ve halka telkinleriyle yenilikçiliğin, gelişimin, milli kimliğin canlandırılmasındaki etkisi, A. İshakî'yi bu türde daima diri tutmuştur. Yayınladığı gazetelerde hatıralarını da paylaşan A. İshakî, Sovyetler Birliği'nin 1925 yılındaki kararıyla “Burjuva Milliyetçisi” olarak ilan edilmiştir. Alınan bu karar neticesinde hakkında kötüleme kampanyaları başlatılmış olup iftiralara da maruz kalmıştır. Bu gelişmelerin ardından 1988 yılından itibaren A. İshakî'yi savunmak amaçlı eserler yayımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde A. İshakî hakkında özellikle biyografi türünde oldukça fazla eser neşredilmiştir (Kanlıdere, 2011: 67).

Hayatını Tatar halkına adayan A. İshakî, edebî vizyonu, siyasi anlayışı, eğitime yaklaşımı ve yenilikçi kişiliği ile daima Tatar halkına hizmet eder. İshakî üstlendiği bu misyon nedeniyle hayatının uzun bir dönemini hapis ve sürgünlerle geçirir. Ömrünün kalan kısmında da çok rahat ettiği söylenilemez. Hayatı tehlikeye düştüğü anlarda memleketini terk etmek zorunda kalır. Memleketinden uzakta yaşayan İshakî, Polonya'dayken 1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya saldırması sonucu Polonya hükümeti tarafından sınır dışı edilir. Bu tarihten itibaren artık son durağı olan Türkiye'ye gelir. Türkiye'de de bir vakit İstanbul'da kaldıktan sonra Ankara'ya geçer ve burada da 22 Temmuz 1954 tarihinde vefat eder.

Kazan Tatar edebiyatı, tarih sahnesine çıkış anından günümüze kadar geçirdiği değişim sürecinde inişli çıkışlı dönemler yaşamıştır. Özellikle Ekim Devrimi öncesi ve sonrası, 1917 Şubat İhtilali'ni ve ihtilal sonrası Tatarlar üzerindeki politikaları bizzat gözlemleyen ve bu dönemin yaşattıklarını tecrübe eden Ayaz İshakî, bu çalkantılı dönemde kişisel çıkar ve hesaplardan uzak bir gazetecilik anlayışının yerleşmesinde etkili isimlerden biri olmuştur. İdealist yapısı, halkına olan bağlılığı ve milliyetçi tavrı onu daima Tatar toplumunun sosyal, siyasal, ekonomik ve eğitim gibi konularında hak arayışına sürüklemiştir. Fikirlerinin yayılması, toplumun her bir ferdine dokunması açısından her edebî türü aktif kullandığı gibi bilgi ve tecrübelerini çıkardığı gazetelere yansıtarak önemli çalışmalara imza atmıştır. Özellikle çıkardığı *Tan*, *Tan Yıldızı* ve *İl* gazeteleri ile Tatar basım-yayın tarihinde önemli bir yer edinmiş ve çağdaş Tatar gazeteciliğinin öncülerinden biri olmuştur. Onun çıkardığı gazeteler sonradan isim yapmış birçok gazeteci ve yazar için de bir mektep niteliği taşımıştır.

Gazeteler bütün toplumlar için halkın nabzını tutmada ve kamuoyu oluşturmada önemli bir işleve sahiptir. Tatar toplumu için gazete diğer toplumlara nazaran çok daha büyük bir işlev üstlenmiştir. Tatar toplumunda okur-yazar oranı yüksek olmasına rağmen medrese ve mekteplerdeki yetersizlikler halkı eğitmek ve bilinçlendirmekten uzaktır. Bu nedenle gazeteler Tatar halkının bilgi açlığını

gidermek misyonunu da üstlenmiştir. A. İshakî, gazeteleri aracılığıyla halkını eğitirken bir yandan da halkın kurtuluşu adına mücadele verecek bir kamuoyu oluşturmuştur. Çıkardığı ilk gazetelerde sosyalist bir anlayış benimseyen yazar Çarlık rejimine yüklenmiş, sonraki gazetelerinde milliyetçi tavrıyla Boşeviklere karşı bir politika yürütmüştür. Bu yüzden çıkardığı her gazete, dönemin yöneticileri tarafından onun muhalif gazeteci olarak konumlandırılmasına neden olmuştur. Onun asıl derdi hükümet değil hep milleti olmuştur. O, gazetelerde ele aldığı siyasî meselelerde milliyetçi yapının korunması için çaba göstermiş, millî benliğinden uzaklaşmakta olan halkı uyandırmaya çalışmıştır. Ömrünü milletine ve mücadelesine adayan A. İshakî, çektiği tüm güçlüklerle rağmen bu mücadeleden vazgeçmemiştir. Onun hikâye ve piyeslerinde olduğu gibi gazetelerde kaleme aldığı makalelerinde temel endişesi milletin istikbâli ve istiklâlidir, bu nedenle onun eserlerinin asıl teması her zaman vatan ve millettir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Alsu Kamalîeva (% 50) Muhammet Karataş (% 50)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

- Gaynullin, M (1983). Tatarskaya Literatura XIX veka. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Gariğullin B. (2018). Gayaza İshakî'nin Jurnalistik İşçenliği. İshakî ve XX Gasır başında Tatar Millî Yanarışı Halıkara Konferentsiya materialları. S. 155-161
- Çelik, M. (2022). *Kazan Tatar Edebiyatının İlk Kadın Romancısı Medine Malikova'nın Romancılığı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- İshakî G. (1906a). İzzatulla Bikmulla Dönür! (Гыйззәтле Бикмулла Кода!) https://isxaki.com/2022/11/24/bikmulla_koda/
- İshakî, G. (1906b). "Müsülman İttifakı" https://isxaki.com/2022/11/24/moselman_ittifagi/
- İshakî, G. (1906c). Muharrir Tarafından Bir- İki Sözcük. (Мөхәррир Тарафыннан Бер-Ике Сүз) https://isxaki.com/2022/11/24/moharrirden_ber_ike_suz/
- İshakî, G. (2013). *Eserler*. "Gazetecilik İşinde Yigirmi Biş Yıl". C.10, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. S. 216-238
- Kamalîeva, A. (2009a). *Romantik Milliyetçi Ayaz İshakî* (1. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kamalîeva A. (2009b). 19. Yüzyilin İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Maarifetçilik Hareketi. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl: 10, Sayı: 16, 2009/1
- Kanlıdere, A. (2011). Radikal Sosyalizmden Milliyetçiliğe: Kazanlı Ayaz İshakî'nin (1878-1954) Fikrî Serüveni. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 24, İstanbul 2011, 63-94
- Yarullina, Ramile (2000). *Gayaz Ishakiy İcatı*, Kazan: Tatar Devlet Gumanitar Institutu Neşriyatı.

Yarullina Yıldırım, R. (2021). “Kazan Tatar Edebiyatında Tarihi Roman Türü Üzerine”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Turkish World Journal of Language and Literature*, Sayı/Issue: 52 (Güz-Spring 2021) – Ankara.

Zaripova Çetin, Ç. (2006). Tatar Edebiyatının Gelişimi, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9, 138-151.

Zaripova Çetin, Ç. (2018). XX. yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı. *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*, İstanbul: Kesit, 569-824.

ГАЯЗ ИСХАКИ В КАЗАНСКО-ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ЕГО ПУБЛИЦИСТИКА

АННОТАЦИЯ

Литература казанских татар, имеющая давнюю историю, содержит в себе огромное культурное богатство. Учитывая прохождение литературы казанских татар через эволюционные процессы в ходе исторического развития, можно говорить о том, что она вышла на историческую сцену с момента существования татарского народа. Несмотря на то, что сложно судить о точной дате ее появления, очевидно, что прошлое этой литературы уходит корнями в глубокую древность. Как и в любом обществе и литературе, в произведениях казанских татар определяющей чертой были социальные, политические, экономические и географические условия развития татарского общества. События, произошедшие в России, в особенности, во второй половине XIX века, вызвали общественный резонанс. Эти народные движения, в том числе, оказали влияние на казанских татар. Развитие литературы казанских татар, вместе с развитием нации, получившей новый импульс в этот период, способствовало появлению различных литературных жанров. На этом значимом этапе роста, одним из представителей интеллигенции и идеалистом, сыгравшим важную роль, стал Гаяз Исхаки. В своих произведениях, которые Исхаки, создавал в различных жанрах, во главу угла он всегда ставил свое понимание творчества, которое заключалось в повышении уровня народного образования, пробуждении национального самосознания и привлечении внимания к самоидентификации татарского народа. Наряду с другими литературными жанрами, Гаяз Исхаки обращался и к жанру публицистики. Его чуткость к политической повестке своего времени, его личная националистическая и ориентированная на развитие позиция, проявляющаяся в борьбе, его реакция на общественные события – все это лучшим образом отражалось в его публицистике. Публицистика в период жизни одного из самых ярких представителей литературы казанских татар Гаяза Исхаки, была достаточно действенным инструментом повышения осведомленности и информирования общества. В частности, тот факт, что Россия разрешила публикации в местной прессе после поражения Японии, также воодушевил Гаяза Исхаки, после чего он начал выдавать первые образцы в журналистике.

Татарская интеллигенция после революции 1905 года, невзирая на царскую цензуру, начинает издавать татарские газеты и журналы в различных городах

России: в Казани – «Азат», «Йолдыз», «Таң Йолдызы», «Казан мөхбире», «Әлислах», в Оренбурге – «Вақыт», «Чүкеч», «Карчыга», в Уральске – «Фикер», «Әлгасрыл-жәдит» и т.д. Многие из них оказались недолговечными из-за таких факторов, как нехватка денег и давление со стороны руководства. Тем не менее, такие газеты и журналы как «Заман», «Шура», «Йолдыз», «Аң», «Тормыш» («Хәят»), «Яшен», «Кояш», «Ялт-йолт», продолжают свою издательскую деятельность.

Гаяз Исхаки, как и многие представители татарской интеллигенции, с радостью и надеждой встречает первую русскую революцию, полагая, что она принесет пользу татарскому народу. Гаяз Исхаки за свою жизнь написал множество произведений, внесших весомый вклад в литературу казанских татар. Можно привести примеры во всех литературных жанрах. Основной миссией своих литературных произведений он считал затрагивание вопросов судьбы нации. В различных образцах своих разнообразных по жанру произведений он всегда стремился к инновациям, просвещению, расширению знаний, развитию и возрождению национального самосознания. В силу своей приверженности вопросам просвещения, социальным, экономическим и политическим проблемам, он не смог огородиться от происходящих обытий и попытался в связи с этим максимально эффективно использовать жанр публицистики. Считается, что издававшиеся в тот период газеты также сыграли важную роль в развитии жанров драматургии в литературе казанских татар. Не мог этого не заметить и Гаяз Исхаки, прекрасно ориентировавшийся в литературе. Возможность трансляции через прессу политических взглядов и ее возможности в доведении до населения нововведений, идей развития, национальной идентичности, подталкивали Исхаки оставаться активным в этом жанре.

Наполненная борьбой жизнь Гаяза Исхаки смогла не только охватить все литературные жанры, но и вместить в себя ссылки и тюрьмы. Его идеалистический характер, преданность и любовь к своему народу всегда побуждали его добиваться социальных, политических, экономических и образовательных прав для татарского народа. Он публиковал актуальные публикации в прессе, а также активно использовал все литературные жанры с точки зрения распространения своих идей и обращения к каждому члену общества. В этих газетах, в которых он освещал в основном политические вопросы того времени, он прилагал усилия для повышения осведомленности казанских татар, обеспечения их образования и возвращения к своей национальной идентичности, а также для сохранения структуры нации. Посвятив свою жизнь своему народу и борьбе, Гаяз Исхаки, несмотря на все невзгоды, не отказался от этой борьбы. Как и его рассказы и пьесы, его статьи всегда посвящены родине и нации.

Ключевые слова: *Казанско-татарская литература, Гаяз Исхаки, XIX век, публицистика, татарский народ, Россия.*